

Научна област: **2. Хуманитарни науки**
Професионално направление: **2.2. История и археология**
Научна специалност: **История на България (Нова българска история)**
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Исторически факултет
Катедра „История на България“

Дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“
на тема: **„България и Балканският пакт 1934-1941 г.“**

Докторант: *Елиза Валентинова Танева*

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дин. Бисер Христов Георгиев

1. Данни за докторанта и докторантурата:

Елиза Валентинова Танева завършва средно образование в 81 СУ „Виктор Юго“, в паралелка с чуждоезиков профил английски език. През 2016 г. завършва специалност „История и философия“ в СУ „Св. Климент Охридски“, степен бакалавър. През 2016 - 2017 г. се обучава в магистърска програма „Модерна България: държава и общество края на XIX – началото на XXI век“. Завършва я с пълен отличен успех. На 31 януари 2018 г. е зачислена със заповед на ректора проф. д-р Анастас Герджиков, под № РД20-254, като редовен докторант в програма „История на България - Нова българска история 1878 - 1944 г.“ към катедра „История на България“ в Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Научен ръководител на докторанта е доц. д-р Валери Каменов Колев.

На 1 февруари 2021 г. Елиза В. Танева е отчислена с право на защита, със заповед № РД20-207, поради изтичане на срока на докторантурата. За изтеклото време Танева е положила с отличен успех всички задължителни изпити от индивидуалния си план, заверено с Удостоверение на Деканата на Историческия факултет, подписано от декана доц. М. Маркова.

На 16 юни 2021 г. докторантът подава заявление до ръководителя на катедра „История на България“ проф. д-р В. Янчев, с молба да бъде насрочена дата за вътрешна защита на дисертационния труд. Въз основа на това е стартирана процедура и дисертацията е насочена към публична защита. Избран е и съставът на научното жури, утвърден със заповед на ректора № РД38-333/15.07.2021 г.

2. Данни за дисертацията и автореферата:

Докторантът е представил за защита дисертация на тема **„България и Балканският пакт 1934-1941 г.“**. Същата има общ обем от 317 стандартни страници, формат А4. Състои се от увод от 17 страници, три глави, с общо 17 параграфа, с обем 277 страници, заключение от 9 страници и библиографска справка, обхващаща 14 страници.

Първото впечатление е, че избраната тема е дисертабилна и дава възможност да бъде разработена и защитена. Хронологичният обхват също е избран удачно. В известен смисъл може да се каже, че настоящата дисертация е продължение на защитената през 2015 г. дисертация от д-р Т. Симеонова „Българо-югославски отношения (1929-1934 г.)“. В нея и в публикувани към труда статии, проблемът за балканските конференции стои в основата на някои от концепциите на автора.

Настоящата дисертация има достатъчен за подобен труд обем. Прави впечатление големия брой на параграфите, което подсказва, че докторантът се опитва да обхване повечето актуални проблеми от периода.

Текстът е четивен, а стилът добър. Като изключим цитирането на българската преса (с. 23, 28, 30, 34, 68 и др.), изписването под черта на пълните имена на някои автори при всяко цитиране и продължената директно номерация на бележките на втора глава, са спазени техническите изисквания за подобно изследване. Налице са някои минимални правописни и технически грешки, но те са почти неизбежни при подобен обем.

В **Увода** Танева най-напред описва накратко изворовата база, която използва, като набляга на архивните източници. След това се насочва към публицистиката и историографията.

Безспорно, значението на огромната по обем, включително на чужд език, използвана изворова проблематика, заслужава висока оценка. По-правилно, според мен, обаче би било в самото начало на увода да се обосноват причините за избора на темата и хронологичния и обхват (както е направено на с. 14-16 в автореферата), както и (съвсем кратко, но не схематично) позицията на предходните правителства по въпроса. От първите 9 реда, преди пасаж за изворите (с. 3), това не става ясно. Вероятно, освен Ляпчевата, можеше да се посочи и твърдата политика на кабинета на Н. Мушанов. В публикуваните му спомени, които авторката познава, този политик се гордее най-много с обстоятелството, че не се съгласява България да подпише балкански пакт, с който да признае за окончателни съществуващите държавни граници. Казаното е посочено на няколко места и в излязлата от печат през 2018 г. монография на Т. Ст. Тодоров „Никола Мушанов - живот и обществена дейност”, където авторът ползва мемоарите в оригинал.

При прегледа на историографията, звучи пресилено извода, че „близо осемдесет години след създаването на Балканския пакт, все още не е изяснена позицията на българските правителства към Балканската антанта” (с. 5; същата теза е изложена и на с. 8 в автореферата). По-скоро би следвало да се каже, че тя е ясно очертана, но не са изследвани детайлите и нюансите на българската външна политика по посочения проблем. Не мога да се съглася и с констатацията, че „проблемът за балканските конференции 1930-1933 г. не е бил предмет на самостоятелно изследване в българската историография” (с. 6). Достатъчно е да посочим следната статия (**Симеонова, Т.** Балкански конференции 1930-1933 г. – *Историкии*. т. 6. В. Търново, 2013, с. 204-223), където е направен и кратък преглед на предходните публикации.

Казаното не означава, че Е. Танева не е запозната с историческите изследвания по избраната от нея проблематика, а по-скоро, че са и убягнали някои нюанси.

По-нататък в увода докторантът прави анализ на някои от основните трудове, като отбелязва приносите на отделните автори. Голямо предимство на историографския обзор е погледът върху чуждестранната историография, при това на английски, френски, руски и румънски език. Авторката се е постарала да издири много статии и студии, включително на балкански автори, които в една или друга степен проследяват детайли от изследваните от нея проблеми. Напълно съм съгласен с извода, че по този начин се придобива една „многоизмерна представа за Балканския пакт” (с. 13). Умело са посочени и някои от допуснатите от предходните изследователи слабости.

Хронологическата рамка е очертана на с. 13-14, като Танева извежда две времеви линии – до и след 1934 г. Прави впечатление, че авторката включва в проблематиката четирите балкански конференции от 1930-1933 г., както и събития около създаването на Балканския пакт от 1933 г. Така една не малка част от труда (над 120 страници) формално излиза извън обявения в заглавието хронологичен обхват. Разбира се, тематично балканските конференции са свързани с основния изследван проблем, но това навежда на мисълта, че е можело да се промени общото заглавие. Възможни са варианти от типа „България и сформиранието и развитието на Балканския пакт (1930-1941 г.)” или „България, балканските конференции и Балканския пакт (1930-1941 г.)”, или поне

промяна на името на първа глава на „Пътят към сключването на Балканския пакт”. По този начин разминаването между избраните тематична и хронологична рамка се избягва. Препоръчвам на авторката да помисли по този въпрос ако реши да публикува труда си. В тази връзка се налага да бъде частично преформулирана и първата поставена изследователска задача (с. 14). Втората и трета са точни и прецизни.

Използваните методология и методи, представени в увода, са стандартни и приложими за подобно изследване. Определен принос на дисертанта е анализът на терминологията, който тя прави в увода и в първи параграф на първа глава.

Смятам, че краткото описание на трите глави на дисертацията, направено на с. 16-18, е излишно. Вместо това тук трябва да намерят място целта, задачите и методологията на изследването, добре представени в Автореферата на с. 16-19, както и изясняването на понятийния апарат (с. 19-21).

Първа глава „От Локарно към балканските конференции 1930-1933 г.” се състои от 5 параграфа, които проследяват последователно „Замисълът на Балканското Локарно” (параграф 1) и хронологично четирите балкански конференции през 1930-1933 г. Текстът до голяма степен е обоснован върху вече съществуващи изследвания на други автори и по-малко върху нова изворова база. Това е логично, защото тази глава е само необходимо встъпление към основната тема. В тази връзка може да се препоръча известно намаляване (в бъдеща публикация) на обема от 88 страници за сметка на увеличаване на този на другите две глави. Това може да се получи без да се ощетява основната идея – да се представи българската позиция към пакта и въобще мястото на България в балканската политика. В отделните параграфи са налице няколко пасажа очертаващи детайлно гръцката, югославската, турската или румънската позиция (напр. с. 44-45, 87-98), които могат да бъдат значително намалени.

Основен принос на първа глава е изчерпателното изясняване на българската позиция на балканските конференции към идеята за сключване на балкански пакт, както и очертаването на бъдещата структура на все още несклучения съюз. Резервираната позиция на дипломатията, ръководена от Ат. Буров, към идеята за балканско единство въз основа на съществуващото статукво, е представена с възможно най-голяма пълнота. Малко по-схематично е очертана позицията на Ал. Малинов и Н. Мушанов по балканските проблеми. Е. Танева оценява критично направеното преди нея от останалите, работили върху посочения проблем изследователи. Пропуснатите статии на Т. Симеонова в случая не са от решаващо значение, защото дисертантът вкарва в историческо обръщение няколко нови извора и заглавия, които Симеонова не е използвала. Изяснени са, доколкото е възможно и някои спорни моменти между българската и чуждата историография, свързани с въпроса кога точно и по какъв начин е поставен на конференциите проблемът за малцинствата. По отношение на доклада на Я. Сакъзов на Атинската конференция (с. 37), бих препоръчал на авторката да използва монографията на Т. Дойчинов „Янко Сакъзов и българския национален въпрос 1878-1912 (София, 1994), където е изяснено зараждането на някои от идеите на Сакъзов, залегнали в доклада. От това нейният труд само би спечелил, като се има предвид, че този политически мъж е председател на българската делегация на Истанбулската конференция през 1931 г.

На с. 77, в бел. 192 вероятно е допусната техническа грешка. Известният либерал Христо Г. Попов, герой от Сръбско-Българската война, е роден през декември 1858 г. През есента на 1931 г. той е на почти 73 години и е малко вероятно да е участник в делегацията. По-скоро може да се предположи, че сред българските делегати е другият член на Централното либерално бюро – адвокатът Христо Ив. Попов, роден през 1886 г.

Втора глава: „Преговорите за формиране на Балканския пакт и еволюцията на новия балкански блок до края на 1934 г.” се състои от 91 страници, разпределени в шест параграфа (на с. 25 в автореферата е записано „осем”, което е техническа грешка). Тя е логично продължение на

първата. Параграф 1 „*Българо-югославското сближение и международните отношения /от есента на 1933 г. до подписването на Балканския пакт/*” също излиза хронологически извън поставената в основното заглавие рамка. Той обаче би трябвало да се класифицира като „входящ“ в тематиката на втора глава и от тази гледна точка е необходим, с оглед на оценката на политиката на големите държави, съседните балкански страни и България през изследвания период. Танева проявява голямо уважение към труда на изследвалите конкретни проблеми преди нея колеги, като на много места в повествованието се опира на техни тези и цитати. Дисертацията обаче би спечелила много ако някъде се анализират по-обстойно първичните извори. Като пример може да се даде с. 112-113, където са цитирани няколко реда от спомените на Н. Мушанов, използвани в монография на проф. Л. Спасов. Текстът на оригинала е много по-голям и дава подробна представа за позицията на българския министър-председател по балканската политика. Без да се впускаме в подробности ще отбележим, че някъде би могъл да бъде направен и нов прочит на вече влезли в научно обръщение източници. Интересен е напр. фактът по какъв начин българската дипломация научава за визитата на гръцкия външен министър в Европа през декември 1933 г. и какви са изводите и за това. Авторката цитира документи от Централния държавен архив (с. 116), но не ги анализира, което е частичен пропуск, защото червената нишка на нейния труд е българската позиция, а не пътя към създаването на Балканския пакт. Спорна е и констатацията в автореферата, че „българо-югославското сближение се приема като сериозна гаранция за изграждане на Балканския пакт” (с. 26). То е такова само в очите на френската дипломация.

Посочените пропуски не намаляват съществено достойнствата на този параграф. Те могат да бъдат избегнати в бъдеща публикация.

Параграф 2 „*Прелиминарният проект и тайните протоколи*” следва да се окачестви като принос на дисертанта, защото разкрива важни подробности от Тайния протокол, съпътстващ Балканския пакт. Този документ е известен, но за първи път е представен толкова детайлно. Танева набляга на обстоятелството, че той има категорична антибългарска насоченост и създава опасност да бъде намерен прецедент за окупиране на части от българската територия. Според нея, той е изработен в Париж и пречи на очертаващото се българо-югославско сближаване. Към това следва да прибавим, че Мушанов, в качеството си на министър-председател и министър на външните работи, точно през пролетта на 1934 г., посещава Берлин, Рим и Будапеща, а в дневника си се изказва ласкаво за Хитлер и Мусолини (**Тодоров, Т. Ст. цит. съч., с. 420-424**).

Параграф 3 „*Великите сили за Балканската антанта - съгласие или противоречие*” се спира подробно на политиката на западните държави към Балканското съглашение. В основата на параграфа е позицията на Франция, която е най-заинтересована от създаването на блокове. Авторката точно отразява френския натиск към София, изразяващ се в искане за отказ от Вардарска Македония и повдигане на въпроса за правата на малцинствата. Разгледана е и позицията на Лондон, който подкрепя Париж, както и на Берлин и Рим. По отношение на последните бих препоръчал да се направи анализ и на официалните български инициативи спрямо тези две държави, свързана с опитите да бъде разчупена външнополитическата изолация.

Сполучливо е вмъкването на отношението на Москва и САЩ към Балканския пакт, както и включването на това на Полша и Чехословакия към същия, независимо че в по-голямата си част то е основано на изследвания на други автори. По този начин представата за международната обстановка става по-пълна.

Интересни са разсъжденията на авторката дали сключеният на 9 февруари 1934 г. пакт „надминава своите балкански граници” (с. 142). Елиза Танева смята, че новият алианс от самото начало разкрива големи „недостатъци и пропуски”, независимо че удовлетворява като цяло повечето велики сили.

Параграф 4 „*Балканската позиция*” започва с възникналия в края на 70-те години на миналия век спор кога точно е подписан Балканският пакт. Танева разглежда позицията на

румънската историография, съгласно която това става още на 4 февруари 1934 г. при срещата на министрите на външните работи на Гърция, Турция, Югославия и Румъния в Белград. Тя я съпоставя с множество източници. Мнението и е, че „пактът от 9 февруари” (тя приема тази дата, Б. Г.) „съвсем не е свършен”, а „Гърция го подписва условно” (с. 147). Народното представителство в Атина го ратифицира със закъснение и прави свое тълкуване, че споразумението не задължава Гърция да воюва с държава извън Балканите.

Най-големи са споровете около военните задължения, които държавите членки трябва да поемат. Те са изложени от докторанта старателно и сравнително подробно. Успоредно Е. Танева проследява българската позиция по отделните проблеми и реакциите на непрекъснатите покани към София да се присъедини към пакта.

Добро впечатление прави, че авторката подхожда „от частното към общото“. На фона на конкретните събития прави някои глобални изводи. Напълно съм съгласен напр. със заключението, че „Балканското съглашение се явява временно групиране на малки държави с ограничени цели от политико-дипломатически характер, насочени преди всичко срещу България и против нейната ревизионистична политика” (с. 157). Правилна е и констатацията, че пактът ограничава възможностите на България за самостоятелна политика в Югоизточна Европа, но същевременно Букурещ и Атина не успяват да наложат своето виждане за пълни гаранции на границите си.

Параграф 5 „*Българската теза*” анализира българската позиция през 1934 г. за сключване на двустранни пактове за ненападение с всички съседни държави. Докторантът правилно отчита, че по този начин правителството на Народния блок се опитва да демонстрира миролюбие без да се отказва от идеята за ревизия на мирните договори. Заслужава внимание и направеният анализ на дебатите около вече сключения пакт в Народното събрание, с представяне на позициите на част от опозиционните сили. Трудно е да се съгласим единствено с констатацията, че Париж одобрява политиката на Народния блок. За нея Танева се опира главно на спомените на Мушанов (с. 175, бел. 448), но следва да имаме предвид, че те са субективни, писани години по-късно и отразяват мнението на един политик за собствената му стратегия. По-скоро би трябвало да се каже, че като не успява да убеди българския министър-председател в необходимостта да присъедини страната си към Балканския пакт, френската дипломация насочва усилията си към осъществяването поне на българо-югославско сближаване.

Пресилена е тезата, че „в България няма поддръжници на Балканския пакт” (с. 177). Част от радикалите, социалистите и някои сговористи са такива (на с. 217 авторката дава сведения, че М. Маджаров се изказва ласкаво за евентуално участие в пакта), но някои откровенно антибългарски клаузи в съюзния договор не им позволяват да агитират открито за него. От друга страна трудът би спечелил ако се включи извода, че официалното сключване на пакта намалява възможностите за излизане на България от политическата изолация. Танева напр. отбелязва, че в българо-турските отношения настъпва застой точно през 1934-1935 г. (с. 177), но не доразвива започнатото.

Посочените конкретни забележки не намаляват значението на параграф 5, който е един от най-стойностните в дисертацията.

Параграф 6 „*Балканско съглашение без България - нови изпитания за българската дипломация*” е логично продължение на предходния, като акцентът пада на времето след 19 май 1934 г. Е. Танева правилно свързва коренно променената вътрешнополитическата обстановка с новите външнополитически планове на управляващите. Очертана е кратко, но точно подетата дипломатическа линия на сближаване на София с Париж и Белград. Отчетено е затоплянето на отношенията с Югославия, но би следвало да се подчертае по-ясно, че цената на „приятелството” с югославското правителство е главно разпускането на ВМРО. Въпреки ясната позиция на Белград, че няма да допусне промяна на границите, новата българска власт ликвидира основния смутител на югославския ред във Вардарска Македония, което е главната причина на България да бъдат

направени икономически отстъпки (търговския договор от 24 май 1934 г., ветеринарната конвенция, няколко клирингови спогодби и др.), а страната да не се свързва официално с Марсилския атентат.

Една от основните линии на параграф 6 е проследяването на сключените от българските съседи договори за съюз и ненападение (военни конвенции), и възможността те да бъдат насочени срещу България. Независимо че тази задача е изпълнена главно „по литература”, точното описание и верните изводи са едно от достойнствата на тази част от дисертацията. Спорна е единствено тезата за положителното въздействие на Наредбата-закон за безопасността на държавата върху българската балканска политика (с. 197).

Трета глава: „*Българската дипломация и Балканската антанта 1935-1941 г.*” е една от двете основни в дисертацията. Тя включва 6 параграфа, с общ обем от 98 страници. Хронологично проследява времето от началото на 1935 г. до разпадането на Балканския пакт през 1941 г.

Параграф 1 „*Фронтът Стреза и българската позиция*” проследява развитието на европейските отношения, свързани с премахването на забраната за въоръжаване на победените в Първата световна война държави. След едностранното му отхвърляне от Германия, страните от Балканската и Малката антанта се страхуват, че България, Унгария и Австрия ще последват примера и, поощрени от решенията на конференцията в Стреза. Използвайки множество източници, докторантът умело проследява преговорите за ограничаване на въоръжаването, отчитайки българската позиция към всяка дипломатическа инициатива. Напълно съм съгласен с извода, че с военните съглашения бързо става ясен антибългарския характер на Балканския пакт. На финала на параграфа Танева задава риторичен въпрос „Възможно ли е България да се присъедини към Балканския пакт предвид наличието на военни конвенции срещу нея и изобщо уместно ли е да се иска българско участие в балканския блок?” (с. 215). И отговаря, че не е по силите на София да промени съществуващите договорености, вследствие на което не изменя и политиката си към пакта.

Параграф 2 „*Апели за присъединяване към пакта, българското участие на конференцията в Монтрьо и военното засилване на балканския алианс през 1936 г.*” продължава изложеното в предходния. Смятам, че заглавието е тромаво и следва да се разграничи в две изречения.

Разглеждането на българската външна политика на фона на европейската е правилно, но на моменти авторката излиза извън поставените от самата нея задачи (с. 16-19 в Автореферата) и се впуска в описания на дипломатическата дейност на други държави (напр. с. 217-220). Това е резултат от избраната от нея методика, че политиката на Балканския алианс е следствие на европейската и едва когато те се анализират следва да се търси взаимовръзката с България (с. 30 в Автореферата). Препоръчвам в бъдеща публикация посоченият текст да се съкрати или да се пренесе под черта, за да не се губи основната линия на повествованието. За да бъде по-ясен ще посоча, че на с. 222 започва пасаж, който обяснява подготовката в София за конференцията в Монтрьо, без да е посочено преди това как и кога е поканена България там (едва в следващия пасаж се визира официалната покана). Подобни пропуски са характерни за по-младите автори, които в желанието си да посочат всичко понякога пренебрегват основни факти. Извън тази забележка ще отбележа, че работата на самата конференция е отразена подробно, като авторката използва не само трудове на други автори, но и някои архивни източници и такива от пресата.

Параграф 3 „*Вечният мир“ с Белград от 24 януари 1937 г. и развоят на Балканското съглашение*” спира вниманието на финала на затоплящите се българо-югославски отношения, извеждайки началото на процеса от 1933 г. Поради обстоятелството, че тази тема заляга и в други части от дисертацията, Е. Танева подминава подробностите и се опитва да отговори на въпроса защо сближаването с България е толкова важно за западната и съседка. Изводът, който прави е че политиката на Белград е инициентирана от Париж години по-рано с цел да се постигне запазване на следвоенното статукво на Балканите чрез писмен договор от страна на София. Именно френската

позиция възпира Букурещ и Атина да се противопоставят на българо-югославското сближаване, за хода на което са непрекъснато уведомявани от страна на Белград. Използвайки различни източници, Танева се опитва да отговори на въпроса „дали двустранният пакт между Белград и София отслабва Балканското съглашение, както и възможно ли е сключеният договор да се приеме като преход към присъединяването на България към Балканския пакт?“ (с. 237). Нейната теза е, че Югославия възприема с по-голяма тежест пакта от 1934 г. пред новоподписания договор (с. 240). Въпреки това договорите на Белград със София, Берлин и Рим отслабват Малката и Балканската антантата. От своя страна България запазва старата си позиция към възможността да се присъедини към Балканския пакт, а и българо-югославското сближение не успява да повлияе отрицателно върху добрите турско-български отношения (с. 242).

Параграф 4 е посветен на Солунското споразумение от 31 юли 1938 г. Тук авторката най-напред разглежда предпоставките за сключването му. Тя правилно отбелязва, че опитът за премахване на военните клаузи на Ньойския договор е инициран главно от Лондон, със съгласието на Рим и Париж, но поради нежеланието на Великобритания да се меси пряко в балканските дела, реализирането на тази идея е оставено на страните от Балканския пакт. Верен е и изводът, че Гръко-турският договор от пролетта на 1938 г. е опит за създаване на военен съюз, който е насочен срещу България и цели гарантиране на статуквото на южните български граници.

Проблемът за възстановяването на българската армия е конкретен и изследван и от други автори, трудовете на които Е. Танева цитира. Въпреки това тя ползва не малко архивни източници, които допълват и разясняват редица тези, главно в областта на балканската политика. Това е сериозен принос, защото в историческо обръщение са включени нови източници, а на други е направен нов прочит.

Друго достижение на дисертанта в този параграф е проследяването на отзвук на Солунската спогодба в европейската преса. Авторката точно отчита, че Париж спекулативно обявява спогодбата за акт на присъединяване на България към Балканския пакт и за да я привлече веднага и отпуска външен заем. Напълно съм съгласен и с извода, че Солунското споразумение е пробив в Балканското съглашение и политически успех за българското правителство.

Разпадането на Малката антантата след конференцията в Мюнхен (1938 г.) води до промяна на румънската външна политика. Опирайки се на множество изследвания, Танева извежда правилния извод, че новият румънски план предвижда в случай на война на Балканския пакт с някоя велика сила България да бъде окупирана дори ако остане неутрална. Новият курс е София да бъде привлечена в пакта не с цената на отстъпки, а под силата на заплахата, но, както правилно отбелязва докторантът, тази позиция не се споделя от всички балкански държави (с. 254-255).

Параграф 5 *„Опити за интегриране на България в Балканското съглашение и инициативата за основаване на „неутрален балкански блок“* проследява събитията на Балканите от началото на 1939 г. до началото на 1940 г. Хронологическата граница не е избрана особено удачно, на което ще се спрем по-долу. Изследването обаче е прецизно изпълнено. Опирайки се на архивни източници, Е. Танева прави верен извод, че „Седмата сесия на Постоянния съвет на Балканския пакт показва сплотеността между членуващите държави“ и проявява „едно голямо отрицание спрямо всички български искания“ (с. 257). По-нататък авторката прави обстоен преглед на българските дипломатически инициативи на фона на постепенното отслабване на Балканския пакт. Изводите са точни, като някои от тях се базират не само на публикации, но и на използвани от докторанта архивни източници. Отхвърлена е тезата за милитаристични подбуди със създаването на „Прикриваща армия“.

Началото на Втората световна война променя политическата обстановка в Европа. Ролята на България, която обявява неутралитет, за запазването на мира в Югоизточна Европа се увеличава. Българската външна политика на необвързване, заедно с тази на държавите от Балканския пакт за привличането на София, е подробно проследено от докторанта на фона на

общата европейска дипломация. Анализирани са усилията на Париж и Лондон през есента на 1939 и пролетта на 1940 г. за сформирание на „неутрален блок”, в който да влязат Италия, Унгария и България, както и противодействието на Берлин срещу същия. Тази част от параграфа е написана в по-голямата си част въз основа на трудове на водещи български историци, но това е неминуемо предвид сложността на проблемите и обхвата на тематиката. А и на някои места Танева се опира на сведения от първични източници. По този начин информацията за редица събития се допълва, без да се атакуват основни тези. Приносите са особено видими в частите, където се очертават опитите за създаване на обща платформа на съюзниците от Балканския пакт за привличане на България по отношение на бъдещите отстъпки. Спорна е единствено констатацията, че българското правителство се отказва от участие в „неутрален” блок не само защото страната е зависима икономически от Германия (с. 274). Малко по-долу на същата страница авторката сама споменава огромното разочарование на Борис III от обстоятелството, че с военните си доставки Берлин постига пълен контрол върху въоръжаването на българската армия. На следващата отбелязва разширяването на българо-германския договор за търговия и мореплаване от 1932 г. с втора спогодба от 11 декември 1939 г.

Ценен принос на дисертанта са изнесените на с. 276 и с. 277 френски сведения за планове за итало-българско нападение срещу Гърция и/или германо-руско-българско срещу Румъния. Вероятно поради липса на други документи авторката не е успяла да доразвие тези изключително интересни констатации и да им даде историческа оценка. На общи основания тя прави само извода, с който съм съгласен, че дори с помощта на българската армия войските на пакта не биха успели да възпрат евентуална офанзива на Оста (с. 277). Вярна е и тезата, че България няма интерес да участва в пакт за неутралитет.

Параграф 6 *„Балканският пакт във Втората световна война и сключването на Крайовската спогодба от 7 септември 1940 г.”* е последен в трета глава. Заглавието не е съвсем точно, както и това на параграф 5. Усилията България да бъде включена в неутрален пакт продължават поне до края на „Странната война” (10 май 1940 г.) и на практика фигурират и в двата параграфа. Същевременно в началото на 1940 г., откъдето започва параграф 6, световната война вече е факт от 4 месеца. Затова препоръчвам конкретните текстове на двата параграфа или заглавията да бъдат променени в евентуална бъдеща публикация.

Основното внимание в началото на параграф 6 е насочено към последната конференция на пакта в Белград, проведена от 2 до 4 февруари 1940 г. и последиците от решението на съюзниците за запазване на статуквото на границите до края на войната. Докторантът ги разглежда и правилно отбелязва, че България, съгласно преценката на френската дипломация, е основна пречка за сформирането на обединен балкански блок, който в бъдеще да даде на Париж и Лондон поне 100 дивизии срещу Германия. Очертана е и градацията на българските искания, най-изпълнимо от които е връщането на Южна Добруджа. Наблегнато е на помощта, която Берлин и Москва оказват на София в посоченото отношение.

Поради задълбочените изследвания на А. Кузманова по въпроса за връщането на Южна Добруджа на България, Танева в повечето случаи се опира на нейни публикации, но на няколко места прави допълнения и уточнения, свързани с основната си теза. Едновременно с това проследява началото на разпадането на Балканския пакт с отказа на Гърция да подкрепи Румъния в случай на съветско-румънска война, в която ще се включи България. Разгледани са също германо-българските преговори за дипломатическа помощ за връщане на Южна Добруджа. Неясно защо се набляга на факта, че Лондон подкрепя справедливата българска кауза, но дипломатията на СССР не е спомената персонално сред „имащите заслуги за възвръщането на Южна Добруджа в пределите на България” (с. 288). Подобен политически подход, според мен, е неправилен за едно професионално историческо изследване. Не е подплатена с конкретика и констатацията, че с клаузата за „размяна на населението” българските национални интереси са

ощетени (с. 289). Тази фраза е използвана в недалечното минало, като се има предвид Северна Добруджа. Трябва обаче да бъде отчетено, че последната е в пределите на Румъния от 1878 г. и до 1940. етническият състав на населението значително се променя, като по-голямата част от него става румънски. От тази гледна точка трудно може да се говори за „ощетяване“.

Изводът, че с предаването на Южна Добруджа на България Балканският пакт се разпада е точен. Авторката проследява и последните усилия на Анкара, Белград и Атина да запазят пакта. Констатацията, че Балканското съглашение не се разпада формално, защото липсва конкретен документ за разформирането му, също е точна. Правилна е и тезата във връзка с Итало-гръцката война, че съществува реална възможност Турция да изпълни договорните си задължения в случай на българско навлизане в Западна Тракия. Това, както сочи Е. Танева, е една от основните причини Борис III да откаже предложенията за съюз и да запази българския неутралитет. Авторката се спира и на въпроса за изясняването на възможността България да бъде нападната от турски сухопътни войски и английския флот при осъществяването на плана „Марита“. Тя правилно сочи, че Балканският пакт се оказва неподготвен за промените в международните отношения в края на 1940 и началото на 1941 г., и по тази причина реално престава да съществува.

Заклучението обобщава достигнатите в дисертационния труд резултати. С някои изключения то не повтаря изводите в края на отделните глави и параграфи. Авторката се опитва да очертае един по-общ профил на балканските отношения, като прави анализ и на българската позиция по глобалните проблеми. Представени са някои нови факти (напр. обстоятелството, че повечето от проектите на балканските конференции от 1930-1933 г. са дело на гръцки делегати), което по принцип не се прави в този раздел, но пък така са подплатени други изводи.

Българската позиция към пакта е в основата на Заклучението. Е. Танева се стреми да представи константите и промените на българската балканска и въобще на външната политика. Не са пропуснати и успехите за разклащане на пакта. Заклученията са прецизни, напълно в духа на подобно изследване.

Едно от достиженията на дисертанта е представянето на „скритите страни“ на пакта по отношение на България, обобщени в Заклучението. Констатациите, че декларациите за мир и взаимопомощ са фасада, зад която стоят военни задължения за запазване на статуквото на Балканите, са точни и правилни. Те, както сочи авторката, са в основата на бъдещото отслабване и разцепление при промяна на международната обстановка.

Принос на Заклучението е тезата на автора за наличието на спекулации при представянето на същността на Балканския пакт като „мирна организация“. Танева визира изворовата база, но зад това плахо се прокрадва идеята, че същите съществуват и в чуждестранната историография, срещу които българските историци с основание следва да се борят. Последното е свързано и с опитите България да бъде окачествена като агресор.

Библиографията е представена съгласно изискванията за подобно изследване. Добро впечатление прави обстоятелството, че почти половината от използваните публикувани документи и не малко от научните трудове са на чужд език. И тук част от изследователите са представени с пълните си малки имена, а други с инициали.

3. Научни приноси:

В най-общ план бих определил дисертацията като оригинален и приносен научен труд, в който поставените цели и задачи са изпълнени. Прави впечатление доброто боравене с историческата информация, позволяващо на Е. Танева да прави мащабни заключения за същността на балканската политика спрямо България и за процесите, протичащи в българския вътрешнополитически живот, представени в контекста на международните отношения. В направената от мен справка, без използване на специална програма, не съм открил плагиатство.

Приносителите, формулирани от самия докторант, са изложени в Автореферата под формата на шест отделни точки. Както беше посочено по-горе, не мога да се съглася с първата от тях (на с. 42) - „За първи път се проучва същността и дейността на балканските конференции (1930-1933 г.) от българската историография”. Към една останалите пет имам дребни редакционни забележки, но съм напълно съгласен с написаното. Смятам, че дисертацията има още няколко приноса, които ще изложа:

1) Едно от конкретните достижения на дисертанта е изясняването на обстоятелството, че повечето от проектите на балканските конференции от 1930-1933 г. са дело на гръцки делегати.

2) Обстойно разглежда някои проблеми, които в българската историография са засегнати частично. Голяма част от представената нова информация е интересна и вярна. В обръщение са привлечени нови източници.

3) Подходът на представяне на постепенната еволюция на балканските съюзници към българското правителство показва, че докторантът не изхожда от предварително предпоставени тези, а се стреми да извлече нюансите в политиката от изворите и използваните изследвания.

Авторефератът на дисертацията отговаря на изискванията за подобен труд. Единствената ми бележка е, че някои пасажки в него повтарят дословно такива в дисертационния труд.

4. Публикации и участия в научни форуми:

Докторант Елиза Валентинова Танева е представила пет публикации по тематиката на дисертационния труд. Три от тях са под печат, едната от които е приета в реферирано научно издание. В предоставеният електронен вариант на труда и документацията към него липсват копия от служебни бележки от издателствата, но с направена от мен справка установих, че поне едно от посочените заглавия със сигурност е прието за печат. Нямам съмнения и по отношение на останалите две.

Тези статии, които са вече публикувани, отговарят напълно на изискванията за подобен труд.

5. Заключение:

Представеният за защита дисертационен труд е авторско историческо изследване, който попълва някои бели петна в съвременната историческа наука. Научните приноси са концептуални и значителни. Стилът на автора е логичен и лесен за разбиране, а повечето от представените тези са подплатени с изворова информация или логически разсъждения на нов прочит на вече съществуващи такива. Повтарям заключението си, че избраната тема е дисертабилна, а показаното от Танева ме води до убеждението, че тя е в състояние да защити успешно написаното от самата нея. Всичко това ми дава основание да **гласувам положително за присъждането на образователната и научна степен „доктор“** на Елиза Валентинова Танева в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2. История и археология, научна специалност История на България (Нова българска история).

22.09.2021 г.

Рецензент:

(проф. дин Бисер Георгиев)